

Hacızadə Fəhmin Məftun oğlu
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
fehmin_hacizade@mail.ru

NAXÇIVAN TURİZM BÖLGƏSİNDƏ FƏALİYYƏTDƏ OLAN TURİST MARŞRUTLARI

Açar sözlər: *Naxçıvan, tarixi abidələr, memarlıq abidələri, turizm*

Key words: *Nakchivan, historical monuments, architectural monuments, tourism*

Ключевые слова: *Нахчыван, исторические памятники, архитектурные памятники, туризм*

Giriş

Naxçıvan zəngin turizm ehtiyatları – qədim tarixi və müasir inkişafı, rəngarəng təbii müxtəlifliyi və unikal müalicə-rekreasiya məkanları, yaradılmış müasir sosial-mədəni infrastrukturunu ilə güclü turizm cazibəsinə malikdir. Naxçıvan MR-nın qədim tarixə malik olması, özünəməxsus iqlimi, burada olan tarixi memarlıq abidələri, dadlı mətbəxi, bol meyvə-tərəvəzi, müalicə mənbələri, yerli əhalinin qonaqpərvərliyi daim turistləri özünə cəlb etmişdir. Eyni zamanda Naxçıvanın əlverişli zonada yerləşməsi, dağ iqlimi burada turizmin inkişafına şərait yaradır. İl ərzində 400 mindən artıq turistin səyahət etdiyi muxtar respublikamıza gələn qonaqlar buradan dərin təəssüratlarla ayrılır. Bütün bunlar Şərqlə Qərbin qovşağında yerləşən Naxçıvanın ümumi inkişafına mühüm təsir göstərməklə, eyni zamanda Azərbaycanın mədəniyyətini dünyaya tanımaq üçün də yaxşı fürsətdir.

Əsas hissə

Günü-gündən inkişaf edən, müasirləşən qədim Azərbaycan torpağı Naxçıvan Muxtar Respublikasının turizm potensialı çox böyükdür. Buna həmçinin Naxçıvan MR-nın coğrafi mövqeyi, əlverişli iqlimi, təbiəti, füsunkar yaşıllıqları, flora və fauna nümunələri, tarixi abidələri şərait yaradır. Turizmi daha da inkişaf etdirmək üçün burada bir çox lazımlı işlər görülmüşdür. Belə ki, müasir standartlara uyğun hotel və mehmanxanalar tikilib istifadəyə verilmiş, istirahət parkları salınmış, tarixi hadisələrin canlı şahidi olan memarlıq nümunələrində təmir-bərpa və restavrasiya işləri aparılmışdır. Muxtar Respublika ərazisində qədim dövrlərin nümunələri olan təbiət və tarixi abidələr yəni Qarabağlar Memarlıq Kompleksi, Əcəmi Əbu Bəkrin əl işləri olan Möminə Xatun, Yusif ibn Küseyr türbələri, əyilməzlik simvolu olan Əlincə qalası, təbiət abidələrindən Babək qalası, Əshabi-Kəhf, Göy-göl, qədim insan məskənləri olan Gəmiqaya və Kilit mağarası, 800 ildən çox yaşı olan qocaman, əzəmətli Şərq Çınarı turistlərin diqqəti özünə daha çox özünə cəlb edir [12, səh 161].

Naxçıvan turist marşrutuna daxil olan bölgələr: Bakı-Naxçıvan-Ordubad-Culfa-Babək-Şahbuz-Şərur-Kəngərli.

Naxçıvan şəhəri Naxçıvan MR-nın ən əsas şəhəridir və inzibati mərkəzi hesab olunur. Dəniz səviyyəsindən 1000 m hündürlükdə yerləşən Naxçıvan şəhəri Naxçıvançay çayının sağ sahilində yerləşir və paytaxtımız Bakı şəhərindən 560 km uzaqlıqdadır. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində aparılan tədqiqatlar hesabına Naxçıvan şəhərində eramızdan əvvəl II-I minilliklərə aid çoxlu maddi-mədəni dəlillər tapılmışdır. Yerli sakinlər isə burada yaşayış məskənlərinin salınmasını Nuh peyğəmbərin adı ilə bağlayırlar. Belə rəvayət olunur ki, Böyük daşqından xilas olmaq üçün Nuh peyğəmbərin gəmisini quruya yan almaq məqsədilə üç dəfə Kiçik Qafqaz sıra dağ zirvələrinə toxunur. Bu toxunuş İlandağ, Qapıcıq, Alagöz zirvələrinə olmuşdur. Daşqın çəkildikdən sonra Nuh peyğəmbər və onun tərəfdarları uzun müddət bu torpaqlarda yaşamış və Nuh peyğəmbər burada vəfat etmişdir [18, səh 140].

Naxçıvan şəhərində yerləşən arxeoloji abidələrdən hesab olunan *Naxçıvan qalası* bu günkü gündə ən çox ziyarət edilən yerlərdən biridir. Abidə şəhərin cənub-şərq hissəsində yerləşir. El arasında “Köhnəqala” adı ilə də tanınır. Qala tarixi mənbələrdən alınan məlumatlara əsasən 632-652-ci illərdə inşa olunmuşdur və XIX əsrə qədər fəaliyyət göstərmişdir. Qala əsasən iki hissədən ibarətdir – Narınqala və Böyükqala. Qala müdafiə xarakterli olub, burada 300-dən çox adamın qoruna biləcəyi sığınacaq mağara vardır. Mağaradan Naxçıvançaya qədər gedən gizli yol mövcuddur. Su kəhrizləri qalanın içərisində yerləşir. Mağara yuxarıdan oyulmuş işıqla işıqlandırılır. 2010-2013-cü illərdə tarixi abidədə təmir-bərpa işləri aparılmışdır. Respublikamızın prezidenti İlham Əliyev cənabları 2014-cü il aprel ayının 7-də “Naxçıvan qala” Tarix-Memarlıq Muzey Kompleksinin açılış mərasimində şəxsən iştirak etmişdir [42].

Naxçıvan MR-nın şərq hissəsində **Ordubad şəhəri** yerləşir. Bu şəhər Muxtar Respublikanın ikinci böyük şəhəridir. Bu şəhər təzadlı iqlimi, əsrarəngiz təbiəti, təmiz havası, dərman bitkiləri, flora və faunası ilə diqqəti cəlb edir. Dəniz səviyyəsindən 850 m hündürlükdə olan Ordubad şəhəri XII yüzillikdən məlumdur.

Qədim tarixə malik olan bu şəhərdə bir sıra tarixi abidələr mövcuddur. Bunlardan biri də *Gəmiqayadır*. Bu tarixi abidə Tivi və Nəsirvaz kəndlərindən şimal-şərqdəki dağ yəni Zəngəzur dağ silsiləsində olan zirvədir. Gəmiqaya zirvəsinin hündürlüyü 3725 m-dir. Bu əzəmətli zirvə daim buludlarla örtülüdür olduğundan uzaqdan mavi səmada üzən gəmiyə bənzəyir. Ona görə də xalq arasında Qafqazın ən uca zirvəsi olan Qapıcıq dağına Gəmiqaya adı verilmişdir [11, səh 156].

Gəmiqaya təsvirlərinə Qapıcıq dağının şərq və cənub yamaclarında yerləşən, Qaranquş yaylağında, Nəbi yurdunda və Kiçik Qafqazın Ordubad dağlarında olan rəsmlər aiddir. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində məlum olmuşdur ki, bu yerlər Azərbaycan türklərinin ulu babalarının yurd yerləri olmuşdur. Burada yaşayan sakinlər əsasən ovçuluqla məşğul olmuşlar. Bu tarixi abidə özünün görünüşü, əzəməti ilə ora gələnlərin heyratına səbəb olur. Eramızdan əvvəl IV-I minilliklərə aid olan qayaüstü rəsmlər, piktoqramlar daha çox maraq doğurur. Qayalar üzərində olan insan, müxtəlif heyvan rəsmləri, ov səhnələri, yay-ox təsvirləri həkk olunmuşdur. Qayalar üzərində olan təsvirlər 1968-ci ildən daha dərinlən öyrənilməyə başlanmışdır. Heyvan rəsmlərinin çoxu keçi rəsmlərindən ibarətdir. Heyvanlar tək-tək və ya sürü ilə təsvir edilmişdir. Bəzi yerlərdə öküz qoşulmuş araba təsvirləri də görünür. Burada olan ov kompazisiyalarına baxdıqda ovçuların əsasən ox, kaman və kəməndlə silahlanaraq ov etdiyi məlum olur. Piktoqrafik təsvirlərə baxdıqda burada rəmzi işarələr – çərxişənk nişanı, dairələr, üçbucaqlı, dördbucaqlı işarələr diqqəti cəlb edir. Bu cür təsvirlər arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış boyalı qablar üzərində də cızılmışdır. 2001-ci ilin aprel 26-da Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri tərəfindən verilmiş sərəncama əsasən Gəmiqayada aparılan arxeoloji qazıntılar və tədqiqatlar genişlənmiş bura dərinlən öyrənilməyə başlamışdır [31].

XVII əsrə aid olan Ordubad rayonunun Aza kəndində Gilançayın üzərində yerləşən *Aza körpüsü* beş aşırımlıdır. Bu körpü Səfəvi hökmdarı I Şah Abbasın dövründə inşa edilmişdir. Aza körpüsü Böyük İpək Yolu ilə şərqdən qərbə və əksinə yol alan ticarət karvanlarının işini daha da asanlaşdırmaq məqsədi ilə salınmışdır. Bir çox təbiət hadisələri, güclü sel və daşqınlar nəticəsində dağıntılara məruz qalmış bu körpü 1997-ci ildə əsaslı olaraq yenidən qurulmuşdur. Hal-hazırda yerli əhali bu körpüdən istifadə edir.

Naxçıvan şəhərinin şərqində yerləşən **Culfa rayonu** ərazisindən Araz, Qardərya və Əlincə çayları axır. Araz çayının sahilində yerləşən Culfa rayonu İranla həmsərhəddir. Arazın o biri sahilində onunla simmetrik İranın Culfa rayonu yerləşir. Culfa rayonu da özünün füsunkar təbiəti, dağlıq, meşəlik zonası ilə seçilir. Rayon ərazisində XIII yüzilliyə aid kiçik Gülüstən məqbərəsi, karvansara, XV əsrə aid Dər kəndi yaxınlığında yerləşən üç məqbərə, XII-XIII yüzilliklərə məxsus olan Əlincə qalası kimi abidələr vardır.

Culfa rayonunun Xanəgah kəndində Əlincə çayının sahilində *Xanəgah abidə kompleksi* yerləşir. Bu abidə orta əsrlərə aiddir. Xalq arasında bu abidə Şeyx Xorasan kompleksi də adlanır. Kompleksə türbə, məscid və bəzi tikililər daxildir. Türbədə tapılan daş kitabəyə əsasən kompleksin Uluq Qutluq Lala bəyin əmri ilə tikilmişdir. Türbənin memarı Xacə Cəmaləddin olmuşdur. Burada olan qəbirdə kimin dəfn edilməsi ilə bağlı müxtəlif fikirlər vardır. Bu fikirlərdən birinə görə, burada Əlincə qalasında faciəli şəkildə öldürülən, Hürufilik təliminin banisi Fəzullah Nəiminin müridləri tərəfindən cənəzəsi dəfn olunmuşdur. El arasında bu abidənin Şeyx Xorasan kimi adlandırılmasının səbəbi F. Nəimi ilə bağlıdır. Çünki F. Nəimi Xorasanda təhsil almış və ləqəblərindən biri Şeyx Xurasanmış.

Babək rayonu həm dağ, həm də düzənlik reylefinə malikdir. Belə ki, şimal və cənub-şərq hissəsi dağ reylefi, cənub-qərb hissəsi isə düzənliklərdən ibarətdir. Burada ən uca dağ zirvəsi Qaraquş, Keçəltəpə, Buzqov zirvələridir. Babək rayonu mineral suları ilə məşhurdur. Burada Sirab, Vayxır, Qahab mineral su qaynaqları və daş duz yataqları vardır. Rayon ərazisində Naxçıvançay və bu çayın qolu olan Çəhirçay çayları axır. Rayonda həmçinin meşəliklər də vardır. Əhali heyvandarlıq, üzümçülük, taxılçılıq, bostançılıqla məşğuldur. Babək rayonunda olan memarlıq abidələri qədim tarixə malikdir.

Rayonun Qaraqala kəndində yerləşən *Miranşah piri* eramızdan əvvəl III-II minilliklərə aid olduğu güman edilir. Pir vaxtilə qaya oyuğunda olmuşdur. Hazırda pir bərpa olunaraq üzərində monumental abidə inşa edilmişdir.

Bundan başqa, XVIII əsrə aid olan *Nəhrəm İmamzadəsi* də turistlərin marağına səbəb olur. Bu tarixi abidə rayonun Nəhrəm kəndində yerləşir. Burada aparılan bir çox təmir-bərpa işləri nəticəsində Nəhrəm İmamzadəsi türbə, məscid, təkyə və bir çox tikililər inşa edilərək kompleks şəklini almışdır. Türbənin içəri-sində bir qəbir vardır. Yerli əhali arasında yayılan deyimlərə görə bu qəbirdə VII imam Museyi-Kazımın oğlu Seyid Əqil dəfn edilmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının şimal hissəsində yerləşən **Şahbuz rayonunun** ərazisi dağlıqdır. Biçənək dağ aşırımı bu rayonun ərazisindən keçir. Rayon öz mineral suları ilə tanınır. Batabat, Badamlı, Biçənək və Karvansara kimi mineral suları vardır. Burada olan Qanlıgöl, Batabat gölləri öz əsrarəngiz gözəllikləri ilə diqqəti özünə cəlb edir [53].

Rayonun Biçənək kəndində yerləşən “*Fərhadın evi*” tarixi abidəsi xalq arasında Nizami Gəncəvinin əsərinin qəhrmanı olan Fərhadın adı ilə bağlanır. Abidə qayada qazılmış dörd otaqdan ibarətdir. Giriş qapısının sağında və solunda kişi və qadın təsvirləri həkk edilmişdir. Aparılan tədqiqatların nəticəsində belə məlum olmuşdur ki, Fərhadın evi abidəsi eramızdan əvvəl I minilliyin sonu, eramızın ilk əsrlərinə aiddir.

Biçənək kəndində meşənin içərisində *Batabat karvansarayı* yerləşir. Bura iki otaqdan ibarətdir. Otaqlar iri qaya parçalarından dördkünc formada inşa edilmişdir. Aparılan tədqiqatlara əsasən Karvansarayın XVII-XVIII əsrlərə aid olduğu güman edilir.

Kaha dərəsi boyunca uzanan yolun üzərində uzunluğu 25 m, eni 1.5 m-ə çatan *Batabat müdafiə divarları* Şahbuz rayonu ərazisində arxeoloji abidədir. Bu abidəyə arxeoloji turlar təşkil etmək olar.

Naxçıvan MR-nın qərbində **Şərur rayonu** yerləşir. Ərazisinin böyük hissəsi dağ reyefinə malikdir. Dərələyaz dağ silsiləsi bu rayonun ərazisindədir. Ən yüksək dağ 2775 m olan Qalınqayadır. Araz çayının qolu olan Arpaçay bu ərazidən keçir və suvarma məqsədilə istifadə olunur.

Eramızdan əvvəl II-I minilliklərə aid olan qədim yaşayış məskənlərindən olan *Oğlanqala* Şərur rayonunda Arpaçay çayının sahilində, Qaratəpə dağındadır. 40 ha sahəni əhatə edən yaşayış məskəninin ətrafı müdafiə divarları ilə əhatə olunmuşdur. Memarlıq üslubuna görə assurların dağ qalalarına bənzəyir. Əlverişli strateji coğrafi mövqedə yerləşdiyi üçün uzun müddət müdafiə istehkamı kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Babək və Şərur rayonları arasında **Kəngərli rayonu** yerləşir. Rayon əsasən dağlıq reyefə malikdir. Araz çayı bu rayonun ərazisindən axır.

Möhtəşəm memarlıq abidəsi olan *Qarabağlar Türbə Kompleksi* Kəngərli rayonunun Qarabağlar kəndinin ərazisində yerləşir. Abidə kompleksi XII – XIV əsrə aiddir. Kompleksə qoşamınarəli baştağ, türbə və dini təyinatlı tikililər daxildir. Zaman keçdikcə abidənin bəzi hissələri dağılmış, üzərində olan kitabələr isə itmişdir. Qalan kitabələrə əsasən Kompleksin tikilməsini Cahan Qudi Xatın əmri əsasında inşa edilməsi güman olunur [41].

4 iyul 2016-cı il tarixində Qarabağlar Türbə Kompleksində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədirinin Sərəncamına əsasən təmir-bərpa işləri aparılmışdır.

Kəngərli rayonu Şahtaxtı kəndində *Şahtaxtı arxeoloji abidəsi* yerləşir. Abidə kənddən keçən Asrı çayının sahilindədir. Tədqiqatlar nəticəsində aydın olmuşdur ki, abidə bir neçə cərgə qala divarları ilə əhatə olunmuşdur. Bu qala divarlarının orta tunc dövründə inşa olunduğu güman olunur. Qala divarları əsasən müdafiə xarakterlidir. Abidə dağıntılara məruz qalmışdır. Tədqiqatçı alimlər burada kəşfiyyət xarakterli araşdırmalar aparmış və məlum olmuşdur ki, abidə eramızdan əvvəl III-I minilliklərə aiddir [38].

Nəticə

Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvan bölgəsinin turizm potensialını tədqiq edərkən aydın olur ki, bölgə mədəni, tarixi və təbii resurslarla olduqca zəngindir. Burada mövcud potensialdan istifadə edilməklə mədəni, tarixi turizm növləri inkişaf etdirilmişdir.

Əhalinin maariflənməsi, abidələrin tanınması məqsədilə KİV-də, internet portallarında, turizm saytlarında daha çox məlumatlar verilməli, abidələr broşurlar, metodik vəsaitlər, turist kitabçaları çap edilməli və ən əsası müxtəlif dillərdə tərcümələr edilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Həbibə Soltanova – Azərbaycan Respublikasında turizm və onun inkişafı. Bakı, 2015. Səh. 316.
2. Məsim Abadov – Azərbaycan turizmi və onun inkişaf problemi. Bakı, Şərq Qərb Nəşriyyatı, 2014. Səh. 161.
3. Naxçıvan abidələri ensiklopediyası – Naxçıvan Nəşriyyatı. 2008. Səh. 434.
4. Vəli Baxşəliyev, Fizzə Quliyeva – Naxçıvanın tarixi abidələri. Bakı-Nurlan-2017. Səh. 140.
5. http://azerbaijan.az/portal/Society/Tourism/tourism_a.html?tourism_17
6. <http://imp.nakhchivan.az/index.php/pages/imamzad-l-r>
7. http://nakhchivan.preslib.az/az_d1.html
8. <http://www.nakhchivan.az/portal-1/index-2.htm>
9. <http://www.turizm.nakhchivan.az/index.php/khaebaer/1073-05022019>

Tourist routes in Nakhchivan

Summary

There are detailed information about historical monuments of Nakhchivan in this article and the importance of these monuments for tourism is shown. Nakhchivan Autonomous Republic, with its wonderful nature, ancient and unique historical monuments, modern city infrastructure attract tourists from all over the world.

Туристические маршруты в Нахчыване

Резюме

В данной статье представлена подробная информация об исторических памятниках Нахчывана и показана важность этих памятников для туризма. Нахчыванская Автономная Республика с ее прекрасной природой, древними и уникальными историческими памятниками, современной городской инфраструктурой привлекает туристов со всего мира.

Rəyçi: dos. N. B. Nəsirli